

О. В. Бурцева, викладач кафедри адміністративного та митного права Академії митної служби України

ОБГРУНТУВАННЯ ПОНЯТТЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯНИНА У ПРОВАДЖЕННІ У СПРАВАХ ПРО ПОРУШЕННЯ МИТНИХ ПРАВИЛ

У статті визначено правову сутність понять права і свободи громадянина. Проаналізовано існуючі в науковій літературі визначення прав, свобод особи, людини, громадянина. Досліджено зазначені категорії в контексті провадження у справах про порушення митних правил.

В статті определена правовая сущность понятий права и свободы гражданина. Проанализированы существующие в научной литературе определения прав, свобод лица, человека, гражданина. Исследованы указанные категории в контексте производства по делам о нарушении таможенных правил.

In the article the legal nature and content of human rights are determined. The scientific literature determinations of human rights are analyzed. The institute of human rights is researched in case of customs violations.

Ключові слова. Права людини, права і свободи громадянина, митні органи, провадження у справах про порушення митних правил.

Вступ. Проблема суті й реалізації поняття “права та свободи людини” є ключовою в життєдіяльності суспільства, яке претендує на статус демократичного, гуманного. Саме тому в сучасному світі не існує більш значущої та разом з тим важко втілюваної в практику існування людства ідеї, ніж права та свободи людини й громадянина, що обумовлено недостатнім рівнем розвитку морально-світоглядних критеріїв, правової культури й освіти, економічних систем та відносин.

Митні органи відіграють далеко не останню роль у забезпеченні можливості кожної людини, яка переміщує товари через митний кордон України, скористатися своїми правами. Але останнім часом в Україні зростає та прогресує тенденція неповаги до органів митної служби. І не тільки з боку громадян, а й державних службовців нерідко можна почути слова щирого здивування, коли йдеться про діяльність митниці як правозахисного органу. Під “митницею” часто розуміють установу, яка лише проводить митне оформлення товарів і транспортних засобів.

© **О. В. Бурцева, 2010**

Цей стереотипний підхід часто додає труднощів під час провадження в адміністративних справах про митні правопорушення.

Незважаючи на важливість проблем забезпечення прав громадян у митній діяльності, їх дослідження перебуває на надзвичайно низькому рівні. Окремі питання реалізації прав громадян у митних відносинах досліджувались у працях С. В. Додіна, А. В. Мазура, В. Я. Настюка, Д. В. Приймаченка, Л. М. Давиденка. До цього часу практично не вивчалися елементи механізму забезпечення прав громадян саме під час провадження у справах про ПМП. Тому настав час розглянути питання щодо необхідності створення ефективного механізму забезпечення прав громадян під час провадження у справах про ПМП. Це дозволило б реально втілити в правозастосовчу діяльність положення конституційних норм та міжнародних, зокрема європейських, стандартів з прав людини.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є визначення сутності понять про права і свободи людини в контексті провадження у справах про порушення митних правил.

Результати дослідження. Права і свободи людини визначають можливості її нормальної життєдіяльності, створюють необхідні умови для всебічного розвитку, найбільш повного задоволення інтересів і потреб. Зворотню стороною прав і свобод та невід’ємним складовим елементом правового статусу особи виступають юридичні обов’язки. Але самих лише норм, які закріплюють права і свободи особи, для повноцінного використання соціальних благ, опосередкованих ними, недостатньо. Риси стабільності, цілісності й непорушності правового статусу особи надаються правовому статусу завдяки системі заходів з його соціально-юридичного забезпечення. До головних чинників забезпечення реальності правового статусу належать юридичні гарантії та загальносоціальні умови забезпечення прав і свобод, які поряд із правовим статусом особи становлять цілісний механізм.

Без визнання в суспільній свідомості та практиці значущості прав людини неможливо збудувати правову державу. Не випадково сучасна юридична наука і практика приділяють максимальну увагу захисту прав людини на різних рівнях і за допомогою різних засобів. Саме обсяг прав та свобод людини визначає її соціальні можливості та блага, забезпечує взаємозв’язок із суспільством. Основні права людини можуть визнаватися тільки в демократично організованому суспільстві. Причому до провідних характеристик такого суспільства належить не тільки домінування в ньому волі більшості населення, а й визнання та захищеність, непорушність основних прав усіх осіб, включаючи й тих, що становлять його меншину. Тому й правова держава як держава реальних прав людини може існувати тільки в суспільстві зі справжньою демократією, тобто повновладдям більшості з дотриманням прав меншості.

Становлення і розвиток прав людини мають тривалу історію, яка супроводжується боротьбою доктрин і традицій, характерних для тієї чи іншої країни. Незважаючи на давність виникнення самої ідеї прав людини, справжнього змісту вони набувають тільки на основі принципів демократії, свободи, справедливості, рівності, визнання самоцінності людини. На таких засадах стало можливим закріплення основних фундаментальних прав людини в конституціях демократичних держав.

Права людини органічно вплетені в суспільні відносини, вони є нормативною формою взаємодії людей, упорядкування їх зв'язків, координації вчинків та діяльності, запобігання суперечностям, протиріччям, конфліктам. За своєю суттю вони нормативно формують ті умови й способи життєдіяльності людей, які об'єктивно необхідні для забезпечення нормального функціонування індивіда, суспільства, держави. Ставлення до прав людини у філософсько-правовому контексті можна дослідити у природно-правовому та позитивістському напрямках [1, 26].

Природно-правові теорії досліджують права людини як природні, невід'ємні, що можуть впливати із самої природи людини. У цьому випадку закон лише фіксує ті права й свободи, які вже існують [2, 11].

Позитивістські теорії розглядають права людини як такі, що встановлюються державою, тобто закон сам безпосередньо створює ці права. Найважливішим кроком у розвитку прав людини були буржуазно-демократичні революції XVII–VIII ст., що висунули не тільки широкий набір прав людини, але й принцип формальної рівності, що став основою універсальності прав людини та надав їм справді демократичного характеру. Права людини, що ґрунтуються на формальній рівності, стали одним із головних ціннісних орієнтирів суспільного розвитку, вони вплинули на характер держави, стали обмеженням її всевладдя, сприяли встановленню демократичної взаємодії між державною владою й індивідом, звільнивши останнього від надмірної опіки та придушення його свободи й інтересів з боку владних структур. Формування правової держави було б неможливе без утвердження в суспільній свідомості та практиці прав людини. Однак цьому передував процес тривалого й болісного пошуку способів взаємовідносин індивідів у державно-організованому суспільстві як з владою, так і між собою [3, 9].

Сучасний каталог прав людини зафіксований у міжнародно-правових документах як результат тривалого історичного становлення еталонів і стандартів, що стали нормою сучасного суспільства.

З огляду на історію нашої держави можна сказати, що проблему прав людини в Україні слід тісно пов'язувати з проблемою прав української нації, насамперед з утворенням незалежної національної держави. Українці мають побудувати власну національну державу на підґрунті національної культури, особливе місце в котрій займає ідея про необхідність гарантування прав і свобод людини та народу. Наша держава й зараз, спираючись на самобутній національний досвід попередніх століть і враховуючи міжнародно-правові стандарти в галузі прав та свобод людини, крокує визначеним історією та долею складним, суперечливим, але самостійним шляхом до нових успіхів та процвітання у третьому тисячолітті.

Права людини мають складну структуру: існують певні розбіжності в поняттях “права людини” і “права громадянина”, “права” і “свободи” людини, “основні (фундаментальні) та інші права людини”, “права індивіда” і “колективні права”. Права людини розрізняють за часом виникнення (“покоління прав людини”), згідно зі сферами життєдіяльності: особисті (цивільні), політичні, економічні, соціальні й культурні права та свободи. Сучасна наука демонструє розмаїття підходів у систематизації прав і свобод людини.

Серед науковців немає єдиної позиції щодо дефініції поняття прав людини. Так, І. Є. Фарбер, А. Лопатка, В. О. Кучинський дотримуються думки, що права людини – це соціальні можливості індивіда мати певні блага. О. А. Лукашова, пом'якшуючи протистояння природно-правових і позитивістських поглядів на права людини, відзначає, що права людини – це певні нормативно структуровані властивості й особливості буття особи, які виражають її свободу, є невід'ємними, необхідними способами й умовами життя і взаємовідносин із суспільством, державою, іншими індивідами [4, 11]. М. В. Вітрук формує права й свободи людини як матеріально обумовлені, юридично закріплені та гарантовані можливості індивіда володіти й користуватися конкретними соціальними благами [5, 19]. П. М. Рабинович стверджує, що основні права людини – це певні можливості людини, необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, які об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства (економічним, духовним, соціальним) і мають бути рівними для всіх людей [6, 20]. А. Л. С. Явич взагалі не розрізняв поняття “права людини” та “права громадянина”, а давав визначення лише останньому поняттю, розуміючи під правами громадянина забезпечені законом та владою можливості користуватися свободою вибору та дії, участі у створенні сприятливих умов життя, привласнення соціальних благ та цінностей [7, 64]. Права людини мають природну основу і є невід'ємними для кожного індивіда, вони позанаціональні та позатериторіальні, існують незалежно від закріплення в законодавчих актах держави, виступають об'єктом міжнародно-правового регулювання і захисту. У разі ж закріплення прав людини в законодавчих актах конкретної держави вони стають і правами громадянина даної держави.

Отже, права громадянина – це сукупність прав людини, що отримала своє закріплення в нормативно-правових державних актах і складається з природних прав людини, а також прав людини, що виникали в процесі розвитку суспільства й держави. Права громадянина обов'язково повинні закріплюватись у конституціях та інших законодавчих актах, а держава має декларувати й забезпечити їх захист.

Крім того, залишається відкритим питання, що являють собою терміни “права” та “свободи”, з яких структурних елементів вони складаються, яку мають класифікацію. Ці терміни вживаються досить часто в національному та міжнародному праві, їм приділяється значна увага як у Конституції України, так і в

законодавчих актах, які, зокрема, регулюють митні відносини. У теорії вітчизняного права немає єдиного підходу до визначення цих понять.

Як правило, багатьма авторами права ототожнюються зі свободами, при цьому інколи вживання останнього терміна вважається недоцільним [8, 7]. Окремі дослідники підкреслюють, що юридично немає різниці, який термін вживати – права чи свободи, головне, щоб вони були конституційно закріплені [9, 9]. Розбіжності між термінами “права” і “свободи” у змістовному аспекті полягає в тому, що “свободи” передбачають невтручання держави в їх здійснення, а “права”, навпаки, прямо передбачають таке втручання у вигляді сприяння щодо їх здійснення. З урахуванням цих положень сучасний термін “громадянські й політичні права і свободи” може трактуватися як права людини у сфері громадянського суспільства, на відміну від прав людини у сфері, пов’язаній з функціонуванням держави. Свобода – це фактична і юридична можливість людини чинити діяння (діяти або не діяти), робити те і так, що і як особа бажає та вважає за необхідне, за умови, що при цьому безпідставно й протиправно не обмежуються права інших людей та не заподіюється невинуватим шкода іншим людям чи суспільству взагалі.

Права громадянина являють собою комплекс юридичних можливостей, що обумовлені фактом існування людини в цивілізованому суспільстві, одержали юридичне закріплення і забезпечуються державою. В умовах правової держави доцільно реалізується принцип: людині можна все, що не заборонено законом. Отже, обмеження свободи визначаються лише законом, а такі обмеження повинні мати місце лише для забезпечення загального добробуту й захисту більш вагомих прав і свобод громадян. Права громадян дозволяють людині самовизначатися у сфері духовності, творчої діяльності, приватного життя, світогляду, у виборі релігії та діяльності, що приносить максимальне задоволення. Тому, з одного боку, держава має якомога менше обмежувати свободу, а з іншого – якомога ефективніше сприяти реалізації гарантованих законом прав, проявляючи при цьому активність і толерантність, не допускати одержавлення всіх сфер життя, що нерідко відбувається там, де права людини або не визнані, або мають формальний характер.

Отже, в даному випадку можна цілком погодитися з думкою Л. М. Давиденка, що за своєю юридичною природою та системою гарантій ці поняття ідентичні [10, 34]. Хоча все ж необхідно підкреслити, що термін “свободи” має підкреслити більш широкі можливості індивідуального вибору, не окреслюючи при цьому конкретно його результату (приклад – норми Конституції України), водночас “право” означає конкретні дії людини (наприклад, право брати участь в управлінні). Крім того, розуміння поняття “свобода” розглядається адміністративістами як самостійна правова категорія, як один з елементів адміністративно-правового статусу громадянина. При цьому критерієм відокремлення свободи від права цілком справедливо визначається характер дій громадянина, зокрема можливість поводитися в певних межах на свій розсуд [11, 69]. Свободи у сфері дії митного права тісно пов’язані з правами і здебільшого є похідними від них, вони об’єктивно збагачують митно-правовий статус громадянина.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна дійти таких висновків. Права і свободи громадянина – це не потенційні, а реальні можливості людини, закріплені в Конституції та чинному законодавстві й невідчужувані, тобто такі, які індивід отримує внаслідок свого народження. Права громадян принципово відрізняються від інших прав за двома аспектами. *По-перше*, вони характеризуються тим, що: належать кожній людині тільки через її людську природу (немає необхідності їх купувати чи отримувати від когось); у визначених законом межах вони є невід’ємними; всі можуть їх застосовувати і користуватися ними рівною мірою. *По-друге*, основні обов’язки, що випливають з прав людини, покладені на органи виконавчої влади держав, а не на інших людей. Основним у характеристиці прав людини є те, що вони повинні бути під захистом закону та обов’язково й беззаперечно забезпечуватися державою в особі її виконавчих органів, до яких, до речі, належить і митна служба.

Окрім того, будь-яка взаємодія людини та системи державного управління, включаючи відносини в межах провадження у справах про ПМП, пов’язана із суб’єктивною стороною життя людини, з наявністю в неї таких особистих прав і свобод, які характерні в широкому соціальному значенні цих понять. До таких прав належить, наприклад, право на людську гідність. Зміст процедурно-процесуальних правовідносин включає суб’єктивні права і юридичні обов’язки суб’єктів: посадових осіб митних органів та громадян. На наш погляд, цим правам і обов’язкам значною мірою притаманний взаємнокореспондуючий характер: правам одного суб’єкта відповідає, як правило, обов’язок іншого.

Для того щоб особа, котра бере участь у провадженні у справах про ПМП, відчувала себе впевнено, вона має під час здійснення процедур провадження володіти реальними правами. Враховуючи те, що названі права та свободи реалізуються в процесі взаємодії з митними органами як органами адміністративної юрисдикції, що наділені, згідно з чинним законодавством, відповідними обов’язками та відповідальністю стосовно громадян – носіїв цих прав та свобод, то згадана впевненість напряму залежить від рівня виконання митним органом обов’язків із забезпечення всього каталогу прав і свобод особи.

Література

1. Алексеев С. С. Теория права / Алексеев С. С. – М. : БЕК, 2004. – 224 с.
2. Литвиненко І. Л. Генезис прав людини в історії політико-правової думки світу та України / І. Л. Литвиненко // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2006. – № 3. – С. 7–13.
3. Тацій В. Я. Права людини і громадянина як підґрунтя вдосконалення законодавства України / В. Я. Тацій // Проблеми законності. – 2009. – № 10. – С. 6–17.
4. Лукашева Е. А. Права человека : учеб. для вузов / Лукашева Е. А. – М. : Норма ; ИНФРА, 1999. – 312 с.

5. Витрук Н. В. Акты применения права в механизме прав и свобод личности / Н. В. Витрук // Правоведение. – 1983. – № 2. – С. 18–21.
6. Рабинович П. М. Проблемы юридического обеспечения прав людини (загальнотеоретичний аспект) / П. М. Рабинович // Укр. часопис прав людини. – 1995. – № 2. – С. 18–24.
7. Явич Л. С. Сущность права: социально-философское понимание генезиса, развитие и функционирование юридической формы общественных отношений / Явич Л. С. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1985. – 207 с.
8. Щетинин Б. В. Проблемы теории государства и права / Щетинин Б. В. – М. : Юр. лит., 1994. – 237 с.
9. Забигайло В. К. Право на права / Забигайло В. К. – К. : Политиздат, 1989. – 229 с.
10. Давиденко Л. М. Обеспечение прав та свобод громадян при здійсненні митних процедур / Л. М. Давиденко // Митна справа. – 2006. – № 3. – С. 31–37.
11. Бандурка О. М. Адміністративний процес : підручник / О. М. Бандурка, М. М. Тищенко. – К. : Літера ЛТД, 2002. – 287 с.